PREOCUPĂRI DE CRITICĂ LITERARĂ LA B. P. HASDEU

DE

GABRIELA DRĂGOI

O critică literară specializată, pornind cu metodă și izvoare asimilate în domeniu la cercetarea și evaluarea operelor literare contemporane sau la confirmarea unor valori din literatura înaintașilor, B. P. Hasdeu n-a practicat cu consecvență. Dar, personalitate de largi disponibilități, de o vastă informație, cu mare aplicație și perseverență științifică și cu un elevat talent de scriitor în același timp, s-a manifestat și în sensul îndrumării culturale, al indicării unor căi posibile pentru dezvoltarea culturii și literaturii române moderne. Deși veniți după generația de la 1848, Hasdeu și mulți dintre contemporanii săi se văd dacă nu în fața unei literaturi naționale incipiente, cel puțin în fața unei literaturi ce se dovedea săracă în multe dintre componentele ei. Acesta este doar un aspect, pentru că și în cuprinsul altor forme ale culturii stăruie aceeași incertitudine a începuturilor. De aceea, formula de militantism, selectînd pe de o parte obiectivele îndrumării de la 1848 și experiența unui drum parcurs, aducînd pe de altă parte exigențele unei noi etape, rămîne necesară încă mult după mijlocul secolului al XIX-lea și are reprezentanți remarcabili în Odobescu, Hasdeu, Maiorescu.

Cu contribuții de importanță deosebită în diferite sectoare științifice sau literare, Hasdeu are în cadrul acțiunii de orientare a culturii naționale un spațiu acordat studiului, analizei critice a literaturii, spațiu a cărui suprafață trebuie delimitată. Paralelă cu mișcarea critică de la Junimea, de obicei împotriva ei, poziția acestei personalități în istoria criticii literare românești este demnă de atenție și cercetare în măsura în care ea reflectă un anumit stadiu de dezvoltare a literaturii române si de conștiință critică asupra ei, dar mai ales reflectă necesitatea intervenției în acel moment a oricărui om de cultură, într-un domeniu care abia

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

treptat își va găsi profilul, scopul și metodele de lucru. Aprecierile, judecățile de valoare și ideile lui Hasdeu chiar dacă sînt eclectice și nu alcătuiesc un sistem estetic riguros conceput și aplicat, mai propriu sînt niște credințe literare, rămîn interesante din acest punct de vedere.

Personalitate proteică, așezat într-o veritabilă descendență enciclopedică a culturii noastre, Hasdeu se reprezintă poate în modul cel mai evident ca o prezență mereu vie, cu o contribuție căreia nu i-au lipsit niciodată rezonanța, certa audiență, reacțiile pe toată gama din partea contemporanilor, indiferent de domeniul îmbrățișat. Aceasta era o primă dovadă, cea mai promptă, a interesului și actualității în epocă a tuturor căilor străbătute de omul de știință, literatul, gazetarul Hasdeu. Valorii reale a operei i se alătură ca o notă complementară permanentă atitudinea, negarea izolării și tăcerii, afirmarea unui punct de vedere, exprimat fie prin solide armături științifice, fie prin spectaculoase fronde susținute cu consecvență acerbă, cu toate mijloacele oferite de talentul său de polemist.

Din 1857, anul venirii în Moldova și pînă în preajma anului 1900, Hasdeu va personifica efortul creator în știință și în literatură, propriu secolului trecut începînd cu Heliade-Rădulescu. Sentimentul unei dense biografii intelectuale, al acuității neobișnuite a spiritului se desprinde din cercetarea operei și exegeții au simțit că portretul lui Hasdeu trebuie tras în linii de mare extensiune, cu plastica figurilor de Renaștere. „Hasdeu — spunea Călinescu — a fost un geniu universal și se poate afirma că a izbutit peste tot" [1]. Privirea strict istorică scutește cercetătorul de judecata pripită pe care mulți au formulat-o în legătură cu diletantismul științific al lui Hasdeu [2]. Călinescu îi delimita adevărata valoare prin măsura timpului, pentru că „orice operă de curată știință se perimează în virtutea chiar a principiului de perfectibilitate a cunoașterii ce-i stă la bază și unica valoare a unui om de știință stă în faptul de a fi reprezentat cu putere un moment din istoria disciplinei" [3]. În acest sens, opera lui Hasdeu a deschis orizonturi, prin metodă și documentație, filologiei și istoriei române.

Determinarea istorică corelată cu ideea că Hasdeu a fost de la început și apoi din ce în ce mai statornic în primul rînd un istoric și un filolog oferă posibilitatea judecării fidele a intervențiilor sale în terenul teoriei și criticii literare, componente semnificative ale acestui cîmp magnetic în veșnică mișcare.

---

[1] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 324.

[2] „Ar trebui să pronunț vorba aspră, că din toată opera sa filologică nu va rămînea decît un nume mare, și numai atît! Dar spunînd toate aceste adevăruri, unde aș mai putea strecura cuvintele prin care să arăt că chiar în greșelile lui era uriaș, că chiar cum era, a fost și va rămînea un cuceritor de inimi, cu scînteieri geniale risipite pe fiecare pagină de pseudoerudițiune" (Sextil Pușcariu către Simion Mehedinți în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. XI, București, 1940, p. 10).

[3] G. Călinescu, *op. cit.*, p. 330.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

Hasdeu s-a format intelectual în Rusia de la mijlocul secolului trecut, unde ambianța familială și cea de la universitatea din Harkov îl orientează spre zonele de caracter progresist din filozofie și literatură, asimilate întotdeauna în perspectiva unei participări la acțiunea de regenerare socială și culturală [4]. O putere de muncă deosebită, stimulată de îndemnurile tatălui, mereu atent la evoluția fiului, îi permite inițierea în domenii cultivate de-a lungul întregii vieți: istorie, filologie, literatură. Ideile filozofice germane, ale lui Hegel în special, circulau în epocă și Hasdeu este îndreptat spre ele tot prin intermediul tatălui său, Al. Hasdeu. Vico este studiat de tînărul Hasdeu cu aplicație de discipol [5]. Aprecierea marii literaturi romantice ruse, Pușkin, Lermontov, cunoașterea noii orientări realiste prin Gogol, Turgheniev și Lev Tolstoi, în general contactul cu mișcarea literară a Rusiei acelui timp sînt generatoare de elanuri poetice și proiecte numeroase, unele rămase în această fază, altele reluate ulterior. Atmosfera din familie, favorabilă dezvoltării sentimentului patriotic, l-a îndrumat spre cunoașterea vieții culturale a Țărilor Române, astfel că, o dată venit în Moldova, Hasdeu se va integra fără greutate în rîndul celor care continuau o activitate începută de Eliade, de Asachi și de generația de la 1848.

Ziarele „Romania" (1858), „Foaea de storiă română", devenită în 1860 „Foița de istorie și literatură", revista „Din Moldova", devenită în urma obiecției de separatism „Lumina" (1862—1863) conturează pentru perioada ieșeană a lui Hasdeu profilul unui intelectual hotărît să rupă cu inerția celor din jur, să-și asocieze colaboratori și să se împotrivească tuturor manifestărilor de apatie și falsă cultură, chiar cu riscul sau, mai bine spus, mîndru de riscul de a deveni incomod. În mic, în aceste publicații sînt concentrate toate armele pe care și le va rezerva Hasdeu atît în știință, cît și în literatură, în critica literară, în disputa politică, prin înființarea unor reviste. Într-un fel, personalitatea lui Hasdeu nu poate fi concepută fără o posibilitate permanentă de a-și face cunoscute cercetările, ideile, de a-și biciui adversarii, de a-i incita la dispută. De aceea, publicațiile sale, în ceea ce ne interesează, au semnificație nu numai prin semnătura lui Hasdeu sub un articol, ci prin tot ansamblul de idei promovate, care nu puteau scăpa în nici un caz prin cenzura și fără aprobarea sa. Lipsa consonanței cu o anume poziție o accepta doar dacă pregătea în numărul viitor o ripostă, o punere la punct.

Critica literară, practicată de Hasdeu în forme diferite, pornind de la analiza minuțioasă pînă la caricatura sumară, uneori un singur calambur sau o sentință aruncată fără drept de apel, nu se constituie ca o preocupare permanentă, aprofundată, ci este inclusă, mai întot-

[4] E. Dvoicenko, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu*, București, 1936, p. 5, 12 etc.

[5] Magdalena Laszlo, *B. P. Hasdeu și Gianbattista Vico*, în „Revista de filozofie", tom. 13, 1966, nr. 3, p. 363—374.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

deauna, în atitudinea de respingere a mișcării junimiste, al cărei adversar a rămas, cu cîteva excepții formale, pînă la sfîrșit.

Dar încă înainte de apariția junimismului, Hasdeu își precizează ideile în problemele literaturii în cîteva articole dense publicate în revista „Din Moldova". Foiletonistica sa de mai tîrziu va relua sporadic și tangențial discuția teoretică, astfel că putem considera expunerile din anii 1861 și 1863 drept singurele care prezintă sistematic și extins concepția realistă a lui Hasdeu asupra literaturii. Se desprinde în același timp și o altă trăsătură: depășind caracterul exclusiv de îndrumare, pe care îl reprezentaseră Mihail Kogălniceanu și în bună măsură Alecu Russo, Hasdeu are conștiința unei aplicări mai concrete și de aceea va face analize, va emite judecăți, va aprecia sau va critica. Articolul *Mișcarea literelor în Iești*, nutrit evident de concepția afirmată la „Dacia literară", disecînd însă mai nuanțat și mai îndelung ideile, are o structură mai complexă decît cea a articolelor de acest gen din vreme, simple bilanțuri sau simple enunțări de probleme. El este totodată anterior studiului lui Titu Maiorescu, *O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867*, fapt a cărui importanță a fost subliniată deseori [6].

O definiție a literaturii și a specificului ei este dată succint, în spiritul poeticelor vremii: „Precum fără rație nu poate fi filozofia, așa fără imaginație n-ar putea fi poezia" [7]. Aserțiunea „Poetul, în producerile sale serioase tinteșe a înălța închipuirea cititorului mai pe sus de lucruri simțite, a-l răpi din cercul vieții de toate zilele" [8], dezvoltată mai tîrziu ca punct fundamental al esteticii maioresciene, trebuie văzută aici ca o preluare cumva mot-à-mot a unui precept platonician, utilizat de toate poeticele clasice începînd cu Aristotel, fără o semnificație specială, esențială pentru criteriile estetice ale lui Hasdeu. De fapt o altă afirmație, și ea contradictorie, aduce totuși clarificare: „proba perfecției unei poezii este cînd ea ne *răpește*, adică se verifică prin propria noastră imaginare" [9], Hasdeu înțelegînd această *răpire* ca o dovadă de perfecțiune, nu neapărat ca o înălțare metafizică, pentru că suportul acestui efect asupra cititorului este realist: o imaginație care găsește adeziune printr-o trăire comună.

Hasdeu a dat însă în mod constant literaturii o finalitate educativă, poezia fiind înțeleasă ca unul dintre cele trei elemente cu un rol important în dezvoltarea morală a națiunii, alături de istorie și religie [10].

[6] Al. Dima, *Studii de istorie a teoriei literare românești*, București, 1962, p. 31—60 și C. D. Papastate, *Cîteva probleme de teorie literară la B. P. Hasdeu*, în „Limbă și literatură", vol. XII, București, 1966, p. 171—179.

[7] *Mișcarea literelor în Iești*, în „Lumina", 1863, tom. III, nr. 13—14, p. 4.

[8] *Idem*, p. 5.

[9] *Idem*, p. 4.

[10] În „Foița de istorie și literatură", 1860, martie; „Columna lui Traian", an. III (1872), nr. 19, p. 145; „Foaia Societății Românismul", an. I (1870), aprilie, p. 3—4 etc.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

Ca și Iorga mai tîrziu, are în vedere literatura ca fiind desprinsă din corpul istoriei generale, idee întîlnită la Vico, filozof studiat și invocat des. Asupra corelației literatură-națiune, în spiritul romantic militant al vremii, Hasdeu a stăruit în mod predilect și aceasta va fi un criteriu, ca și la Iorga, în aprecierea operelor înaintașilor și contemporanilor, fiind în același timp și un cap de acuzație suprasolicita în polemica purtată cu junimiștii.

Hasdeu va susține de la început realitatea ca sursă esențială a literaturii, rolul scriitorului, „portretist al societății" și ecou al ei [11]. Viziunea modernă a lui Hasdeu, izvorînd dintr-o largă cunoaștere a capodoperelor literaturii universale, de care a încercat să apropie întotdeauna producțiile literare românești, se observă și în extinderea sferei de inspirație poetică. La 1863, cînd Alecsandri nu publicase decît volumele de început, Hasdeu îl apreciază în perspectiva lărgirii viitoare a caracterelor literaturii române: „D-l Alecsandri e la noi părinte și cap al poeziei naționale, bazate pe studiul acelei poporane; este ceea ce mitropolitul Dosotei e în privirea muzei religioase, Beldiman în a epopeii, Bolintineanu în a tablourilor cavalerești, Donici în a fabulei... D. Alecsandri e mare poet, dar nu cel mai mare, precum îl numesc unii; fiindcă d-lui n-a îmbrățișat decît un singur ram din ale poeziei. D. Alecsandri e mare, ca unul ce-i creator în sfera sa, nu imitator, ca Grandea ș-alții; dar acea sferă este abia o mică parte din ale cîmpului poetic, din acel cîmp atît de întins, încît un nou geniu orișicînd va găsi în el o țelină neatinsă de munca înaintașilor; precum la români, bunăoară, e de a se crea de acum înainte poezia filozofică, în care să se răsfrîngă nu entuziasmul religios, nu istoria trecutului, nu superficialitatea amoarei etc., ci sublimele profunditățî ale metafizicii" [12]. Și mai departe: „Au duioșii bădițași și gingașele lelițe formează tot poporul român? [...] Un poet filozof nu va fi el român, zugrăvind ideile și patimile, fie subiective, fie obiective, născute și crescute într-o atmosferă mai presus de aceea a cătunelor?" [13] Sinteza, înglobînd deopotrivă istoria literară, critica literară și într-o măsură teoria literară este inclusă în articolul *Mișcarea literelor în Iești* și realizează un pas net față de viziunea anterioară și față de cea contemporană, demonstrează competența și spi-

[11] *Mișcarea literelor în Iești*, p. 3: „un roman și chiar o poveste, pentru a fi bune, cată să fie cel puțin probabile"; *Apărarea redactorului*, în „Lumina", 1863, tom. III, nr. 17, p. 71: „Un romanist, un poet, un istoric sînt portretiștii societății"; *Prefața* la Haralamb C. Lecca, *Prima*, București, 1896, p. 7: „adevăratul poet, un Shakespeare, un Goethe, un Schiller, un Victor Hugo nu se gîndește la sine însuși, hiperbolizînd pînă la sublimitatea ridicolului meschinele sale mizerii personale, el repercută și reproduce într-o minunată prismă durerile altora, suferă suferințele aproapelui, ușurează chinurile neamului omenesc, asumîndu-și chintesența lor, este un martir al altruismului. Și chiar atunci cînd înalță un imn de fericire, ca și atunci cînd tună sau geme, poetul nu este el, ci un ecou" etc.

[12] *Mișcarea literelor în Iești*, în „Lumina", 1863, tom. II, nr. 12, p. 100.

[13] *Idem*, loc. cit.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

ritul capabil de generalizări și ierarhizări literare valabile și astăzi. Oricum, Hasdeu are în 1867 o orientare mai echilibrată decît Maiorescu și ea va fi confirmată de evoluția literaturii în deceniile următoare.

Clarviziune și măsură dovedește în abordarea raportului dintre literatură și politică. C. Negruzzi publicase în foaia lui Hasdeu o suită de însemnări despre literatură, teatru și limbă, rîscind o opinie pe care Hasdeu o va sancționa : „Întîmplările anului 1848 au fost fatale literaturii române. Politica predominînd, literatura amuți" [14]. Hasdeu ripostează : „Cuvintele d-lui Negruzzi : «politica predominînd, literatura amuți» ni se par a fi un adevăr subiectiv, iar nu general ; o idee personală, iar nu o maximă" [15] și convoacă în susținere un șir de situații în care există concordanță între epocile de mari frămîntări politice și dezvoltarea literaturii.

Atitudinea față de aceste aspecte esențiale ale literaturii constituie încă un punct de discordanță în raport cu Maiorescu, ca și concepția față de literatura de la 1848. Pe cînd Maiorescu va minimaliza contribuția acestei epoci, promovînd ideea unei rupturi nefirești în evoluție, Hasdeu adoptă poziția critică, implică admirație, sesizînd ascuțit deficiențele și exagerările, momentele respective fiind integrate cursiv în dezvoltare. Hasdeu respinge opinia lui C. Negruzzi referitoare la regresele pe care le-ar înregistra literatura în mersul ei. Substanța atitudinii sale față de înaintași pare a fi cu cea mai mare fidelitate aceasta : „Noi admirăm din toată inima personalitățile reprezentanților literaturii noastre pînă la 1848 [...] Numiți pe Eliade, Asachi, Kogălniceanu, Alecsandri etc., «atleți literari» ; ridicați-le statuie și monumente ; insuflați copiilor voștri, acasă și pe băncile școalei, un respect religios către acești prooroci, așa zicînd, ai vieții noastre literare ; vorbiți chiar despre abaterile și alunecările lor cu acea dragoste și cu acel spirit conciliator, cu care un fiu vorbește despre părinții săi [...] Așa cer iubirea de patrie și iubirea de dreptate [...] dar nu ne spuneți că sîntem în regres, ceea ce nu este și, din norocire, ceea ce nu poate fi " [16].

În acest context devin și mai prețioase indicațiile lui Hasdeu despre folclor ca sursă de inspirație pentru literatura cultă. Cel care a inaugurat cercetarea științifică a folclorului, depășind atitudinea sentimentală a celor dinaintea sa, vorbea încă din 1859, despre cîntecul popular, „sorgintea a toată adevărata poezie" [17] și, în linii de mare siguranță, atrăgea atenția asupra notei de originalitate pe care i-o dă unei literaturi inspirația din creația populară : „nemincinoasa, fireasca însuflețire poetică [...] începe la noi încoace de la obștirea

[14] C. Negruzzi, *Studii asupra limbei române*, în „Din Moldova", 1862—1863, tom. I—II, nr. 5, 7, 10.
[15] B. P. Hasdeu, *À propos de scrierea d-lui C. Negruzzi*, în „Lumina", 1863, tom. II, nr. 10, p. 58.
[16] *Ibidem*, p. 59.
[17] În „Foaea de storiă română", 1859, p. 61.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

baladelor și doinelor d-lui Alecsandri. Pînă atunci nu vedem decît o momire poetică. Slăvitele «poezii» ale lui Beldiman, lui Conachi, lui Bălșuka și ale altora sînt mai înalta treaptă istei momiri [...] cu toate, numai o treaptă" [18]. Delimitînd locul lui Alecsandri, Hasdeu va accentua asupra rolului poeziei populare în opera poetului, dar va înțelege, cum alții abia mai tîrziu o vor face, că o literatură este mai complexă : „Micșorînd, astfel, rolul d-lui Alecsandri în întindere, noi îl mărim în înălțime. Ramul d-sale poetic nu e, precum am arătat, toată poezia română, dar este, fără tăgadă, prototipul și microcosmosul ei" [19].

Considerațiile lui Hasdeu, apărute în majoritatea lor în această perioadă de început, înainte de publicarea tezelor maioresciene, relevă capacitatea superioară de înțelegere a fenomenului literar și cele cîteva pietre de hotar suficiente pentru a determina opoziția constantă față de junimism. Dincolo de anumite divergențe personale, care i-au întunecat orizontul și l-au făcut robul unor exagerări și facilități polemice, în părțile ei bune critica lui Hasdeu se va motiva tocmai prin aceste puncte de vedere echilibrate, realiste.

Hasdeu intervine tot acum și cu o pătrundere a operei literare, înfățișîndu-i arhitectura, de la ansamblu pînă la detalii, într-o cercetare ce pășește mai adînc în tărîmul criticii literare, depășind caracterul normativ predominant la un Eliade, M. Kogălniceanu și Alecu Russo. În *Mișcarea literelor în Iești*, în prefețele la *Răposatul postelnic* și *Răzvan și Vidra* procedeul analitic îl duce spre sesizarea structurilor viabile, a condițiilor care asigură unitatea artistică a operei literare.

Insatisfacția încercată în urma trecerii în revistă a producțiilor poetice ale Iașului din anul 1863, exprimată de Hasdeu direct, cu dreaptă măsură și curaj, chiar dacă uzurpa o glorie consacrată cum era cea a lui Asachi, îl determină la o sumară lecție de poetică, demonstrînd importanța celor „trei punturi principale a căror necunoștință caracterizează aproape pe generalitatea poeților români : 1. ideea poetică ; 2. graiul poetic ; 3. efectul poetic" [20]. Astfel, Hasdeu își fundamentează analiza prin constatarea existenței sau inexistenței celor trei caractere. Ideea poetică doar în detalii este insuficientă, „trebuie ca întregul să prezinte în unitatea sa o idee poetică" [21]. Versificația are un rol secundar și concepția, atît de modernă, este relevantă. Versurile lui Ienăchiță Văcărescu își păstrează „sublimul" chiar și în proză, pe cînd operația analoagă aplicată altor poeți ar fi fatală : „Desființați măsura și rima aproape în toate stihurile unor dd. alde Adrian, Asachi, Tăutu, Sion... rămîne proza fără un pic de ames-

[18] În „Foaea de storiă română", 1859, p. 61.
[19] *Mișcarea literelor în Iești*, în „Lumina", 1863, tom. II, nr. 12, p. 100.
[20] *Idem*, în „Lumina", 1863, tom. III, nr. 13—14, p. 4.
[21] *Idem*, p. 5.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

tec" [22]. Chiar dacă poeziile lui Pascaly n-au fost reținute de vreme, interesează aici clasificările, exigențele propuse de Hasdeu : deși „un adevărat poet", lui Pascaly îi lipsește „poezia întregului", el este un „poet de detal, iar nu poet-compuzetor" [23].

Invocînd opiniile „celebrului filozof scotlandez" Dugald-Steward, Hasdeu emite asupra vocabularului poetic cîteva păreri prețioase, arată prin citarea lui Homer, Dante, Milton, Goethe virtualitățile poetice ale provincialismelor și arhaismelor. Ca într-o adevărată poetică clasică respinge „cuvintele triviale", apoi neologismele, rigori cerute de evitarea prozaicului în poezie. Rolul acordat „efectului poetic", încheierii care poate salva de platitudine o poezie, este și el desigur exagerat. Hasdeu a perceput însă facilitatea unui gen de versificatori din epocă și, înarmat cu exemple clasice, le-a opus o teorie bine închegată despre esența poeziei.

Elogiul adus în 1889 poeziei lui Eminescu vine tot din complexitatea acestei concepții : „Eminescu a lăsat multe versuri admirabile, însă meritul cel mai covîrșitor, un merit de principiu este acela de fi voit să introducă și de a fi introdus în poezia românească adevărata cugetare ca fond și adevărata artă ca formă în locul acelei ușoare ciripiri de mai nainte, care era foarte igienică pentru poet și pentru cititor, scutindu-i deopotrivă, pe unul și pe celălalt, de orice bătaie de cap și de orice bătaie de inimă" [24].

Nu numai poezia își află în Hasdeu un analist pătrunzător ci și teatrul. În *Mișcarea literelor din Iești*, alături de spațiul în care sînt ironizate și desființate subproducțiile poetice din ziarele locale, un loc important îl ocupă analiza vieții teatrale din Iași, jocul actorilor, repertoriul, piesele noi apărute. Cronicile dramatice permanente din „Satyrul" sînt anunțate ca posibilități și modalitate încă din acest articol și din prefețele la lucrările dramatice proprii.

Hasdeu are în vedere atît piesa cu subiect contemporan, cît și pe cea cu subiect istoric. *Zgîrcitul risipitor*, scrisă de Alecsandri și *Musu Tachi Paspandachi* a obscurului Ion Adrian sînt supuse unui examen amănunțit, în felul lui metodic, deși se simte lipsa unui comentariu mai adecvat, înlocuit aici cu lungi, foarte lungi citări, cu exclamații de încîntare sau de respingere. Reține totuși cîteva observații fine asupra personajelor și limbii din piesele analizate. Sesizînd că lucrarea dramatică a lui Alecsandri are în centrul ei un personaj ale cărui trăsături sînt extrase din starea socială a vremii, nu condamnă, cum încercaseră alții, satira autorului, considerînd chiar ascuțișul prea

[22] *Mișcarea literelor în Iești*, în „Lumina", 1863, tom. III, nr. 13—14, p. 5. În 1888, analizînd versurile lui Gheorghe din Moldova, Hasdeu menține principiul : „Iată o idee poetică, adică ceva cu totul neatîrnat de metru, de rimă, de haina cea meșteșugită, astfel că ai putea s-o spui în proză și poți s-o traduci în orice altă limbă, rămîne tot poezie" (*Scrisoare către Gheorghe din Moldova*, în „Revista nouă", an. I (1888), nr. 3, p. 81).

[23] *Mișcarea literelor în Iești*, în „Lumina", 1863, tom. II, nr. 12, p. 92.

[24] *Eminescu — Necrolog*, în „Revista nouă", an. II (1889), nr. 6, p. 210.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

moderat față de realitate, acest „haos de contraziceri" și „lipsă absolută de *caracter*" [25]. Cu aceeași mișcare caracteristică, discernămîntul, Hasdeu semnalează „babilonia" lingvistică din piesa lui Alecsandri, numind-o „o mare eroare artistică care se pare a fi devenit pentru d-lui ca o a doua natură". După Hasdeu, aptitudinea pentru comedie nu se reduce la șarjarea limbii, care la Alecsandri „nu e nicidecum comică, căci, de s-ar cuprinde comismul în atîta, apoi orișicine ar putea deveni Molière sau Goldoni *à coup de dictionnaire*" [26].

Despre piesa istorică Hasdeu a scris deseori, termenii discuției fiind aceeași: autenticitatea epocii descrise, desprinderea caracterelor specifice, formula artistică potrivită acestui mod de evocare. Bogăția istoriei ca sursă de inspirație este relevată încă de la primele sale încercări dramatice, înainte de venirea la Iași, în introducerile la *Domnița Roxana* și *Domnița Voichița*. Piesele lui Asachi, Bolintineanu îi sînt familiare și își permite chiar anumite rezerve față de ele[27]. Lămuririle asupra caracterului istoric, psihologic și artistic al pieselor sale *Răposatul postelnic* și *Răzvan și Vidra* reprezintă punctele unei critici obiective asupra textului dramatic: „Tragedia mea este istorică în acel înțeles că ea reprezintă caracterul politic și moral al unei epoci și că principalele personajuri poartă numeni reale" [28]. Tot aici Hasdeu face un portret plin de culoare al fiecărui personaj, conceput cu fidelitate față de caracterele din secolul zugrăvit, „copiate de asemenea de pe natură; ele aparțenesc psihologiei, dacă nu istoriei proprii" [29]. Pentru *Răzvan și Vidra*, în care introdusese o mare „varietate de caractere", mărturisește grija „de a da fiecărui personaj, chiar și dintre cele mai secundare, cîte o notă proprie și obiectivă" [30]. Ceea ce dovedește un sistem teoretic solid și o cunoaștere foarte profundă a condițiilor în care o piesă istorică ține de tărîmul universalului este ambiția lui Hasdeu de a da piesei sale *Răposatul postelnic* un caracter general uman, dincolo de împrejurările strict istorice. Ideea reține, deși piesa are o valoare mai puțin decît mediocră. Desigur că o încercare declarată și mai ales explicată în toate fazele ei de a da înălțime prin îmbinarea manierei antice a lui Sofocle cu cea a lui Shakespeare, cît și citarea lui Goethe ca etalon rămîn deziderate; o culme care, după părerea lui Hasdeu, poate fi atinsă. Fin cunoscător al literaturii universale, a utilizat nu o dată în considerațiile și judecățile sale asupra literaturii române numele mari ale literaturii străine, a propus paralele, unele disproporționate, dar importantă este exigența marii arte. De la această altitudine motivează Hasdeu anularea unei așa-zise drame istorice a

[25] *Mișcarea literelor în Iești*, în „Lumina", 1863, tom. II, nr. 12, p. 95.
[26] *Idem*, p. 99.
[27] E. Dvoicenko, *op. cit.*, p. 87, 133—135.
[28] *Răposatul postelnic* [Introducere], în „Din Moldova", 1862, nr. 6, p. 81.
[29] *Idem*, p. 82.
[30] Prefață la *Răzvan și Vidra*, ed. a II-a, București, 1867, p. I.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

lui Asachi : „D. Asachi n-are nici o idee despre ceea ce-i drama ca artă ; d. Asachi se arată lipsit de orice gust și de orice imaginațiune ; d. Asachi nu cunoaște cît de puțin timpul lui Petru Rareș", astfel că — afirmă Hasdeu cu sarcasmul său tăios — „drama e tipografică, iar nu istorică" [31].

Insistența cu care au fost citate și comentate ideile și analizele acestea răspunde unei proporții reale. Căci nicăieri nu vom mai întîlni la Hasdeu sinteze atît de ample și de sistematice ca cea din *Mișcarea literelor în Iești* și nici pătrunderi atît de intime în structura unei opere literare ca în articolele remarcate pînă acum. Contribuția lui Hasdeu față de critica anterioară este reală, dar ideile sale n-au făcut școală, au rămas izolate, incluse în pagini puțin cunoscute de contemporani. Ele au importanță în raport cu atitudinea de mai tîrziu a scriitorului, de data aceasta urmărită și înregistrată de adversari și de prieteni deopotrivă.

După 1863, Hasdeu, deși angajat în munca sa de istoric, va edita totuși la București două publicații satirice efemere, suprimate de cenzură datorită atacurilor politice conținute. Săgețile lui Hasdeu pornesc dintr-o tolbă bogată, revistele „Aghiuță" și „Satyrul" sînt înzestrate cu mijloace satirice superioare revistelor umoristice ale N. T. Orășanu, Ion Adrian și ale altora. Foile lui Hasdeu sînt legate și de viața literară pentru că printre atacurile politice fulgerătoare, printre portretele concise, făcute cu condei dizolvant se publică și scurte însemnări despre poezie, teatru. În „Aghiuță" este teoretizată o anumită formă satirică a criticii, fără veleități de metodă : „A scrie cîte o *chintesență* de două-trei pagini, a presăra cîte o pișcătură puricească sau mușcătură țînțărească lăsînd semne și folosindu-ne apoi de prerogativa de a fugi pe sărite sau pe zburate, a grămădi într-un singur hohot sau a strînge într-o singură zîmbire materia unui volum serios — aceasta ne este misiunea ! O misiune de care ne mîndrim fiindcă Montesquieu a zis : Cine știe tot, scurtează tot..." [32]. Așa sînt acoperite de ridicol, sub semnătura *n...o...u*, inversată uneori, ca o apărare disprețuitoare în fața nulității, poeziile unui anonim Zaharia Antineanu, o piesă a lui Depărățeanu, poeziile lui Baronzi, versurile lui Bolintineanu. „Pișcăturile puricești" din „Aghiuță" sînt urmate în „Satyrul" de arme mai savante : „colonia chinezească" de aici are o mare pasiune pentru teatru și în fiecare număr din cele șaisprezece, B. P. Hasdeu, N. Nicoleanu, St. Vellescu și I. Fundescu efectuează sub aparența facilă de șarjă o campanie serioasă și susținută de dezvăluire a submediocrității repertoriului românesc și străin de pe scenele bucureștene. Paternitatea unor cronici se stabilește greu, cîteva pseudonime sînt folosite pe rînd de colaboratori, dar cronicile atestă o poziție comună, semnificativă. Analiza,

[31] *Mișcarea literelor în Iești*, în „Lumina", 1863, tom. II, nr. 12, p. 104.
[32] În „Aghiuță", nr. 6, februarie 1864, p. 100.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

destul de restrînsă, este presărată abundent cu butade, ironii, aluzii și șfichiuiri. Comedia *Iadeș* a lui Pantazi Ghica, teatrul lui Victorien Sardou, piesa *Gamenul de Paris* de Bayard și Vanderburch rămîn sub pana „Satyrului" reduse la valoarea lor infimă[33]. Atitudinea rațională a cronicarilor se observă dacă adăugăm că montarea unor piese clasice, *Hamlet*, *Dama cu camelii*, pe scena companiei dramatice a soților Pascaly este primită favorabil[34]. Atenția se îndrepta nu numai spre text, ci și spre jocul actorilor, cărora li se cerea saltul de la mijloacele rudimentare la o interpretare bazată pe studiu. Că „Satyrul" încerca cu armele sale o acțiune salubră în viața literară și culturală a țării se vede și din articolul *Ziarele în România*, unde Hasdeu realiza un tablou de ansamblu al literaturii, desigur caricat, dar în esență fidel: „Operele originale sînt atît de puține și chiar acele ce există sînt atît de bănuite, încît românii cei serioși recunosc cu durere că originalitatea este mai mult o dorință decît o realitate în literatura zisă națională". Traducerile predomină, invadează sub diferite forme, pentru că ele nu sînt numai „cele mărturisite de titlu, ci mai îmbrățișează aproape totalitatea operelor așa-numite originale; căci traducătorii din această țară de mai multe ori se feresc, cu un fel de antipatie, de a zice că traduc: ei *localizează*, *imitează* sau *prelucrează*" [35].

Haosul care domnea în presa vremii, inconsecvența principiilor politice, inconsistența materialelor, risipirea în amănunte sînt satirizate aici de Hasdeu, ca de atîtea ori în lunga sa activitate de publicist, cu același spirit independent care își asuma de dragul adevărului toate riscurile. Și consecințele, suprimarea ziarelor, excluderea de la Congresul presei, arestarea le-a primit cu cerbicia luptătorului care nu cunoaște retragerea. Permanenta stare de agitație, surpriza ripostelor, tendința de a lua pe umerii săi dacă nu toată greutatea unei reviste, atunci cea mai mare parte din ea au făcut ca publicațiile lui Hasdeu, de la primele foi pînă la „Revista nouă", să nu cristalizeze grupuri unitare de colaboratori. Puțini au rezistat în preajma vulcanului dezlănțuit, unii au abandonat, mulți au trecut de partea adversă, urmăriți de hohotirea disprețuitoare a fostului maestru.

O carieră lungă a făcut în viața lui Hasdeu opoziția față de mișcarea junimistă. Încă din paginile revistei „Traian", scoasă în 1869 la București, revista „Convorbiri literare" este recenzată cu regularitate, Hasdeu deschizînd astfel drumul numeroaselor atacuri la adresa literaturii de la Junimea. Cu corifeul ei, Titu Maiorescu, Hasdeu începuse un fel de război subteran ceva mai demult, din perioada și chiar mai înaintea celebrului proces intentat nuvelei *Duduca Mamuca*, la Iași, în 1863. Titu Maiorescu, ale cărui conferințe ținute după întoar-

[33] În „Satyrul", nr. 1, 6 februarie 1866; nr. 2, 13 februarie 1366; nr. 3, 20 februarie 1866.
[34] În „Satyrul", nr. 5, 6 martie 1866; nr. 9, 3 aprilie 1866.
[35] În „Satyrul", nr. 9, 3 aprilie 1866, p. 1.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

cerea din străinătate au oferit lui Hasdeu prilejul cîtorva scînteietoare ironii,[36] semna împreună cu O. Teodori și G. Mîrzescu o adresă în numele „Comitetului de inspecție a școalelor de-a stînga Milcovului", prin care redactorul „Luminii" era admonestat și invitat „să nu vateme sentimentul de onestitate al cititorilor" care „trebuie respectat în toată candiditatea sa"[37]. Hasdeu, prompt și nemilos în replică, le indică drumul pe care ar fi trebuit să-l aleagă: „Teoriile și tendințele literare se combat pe aceeași cale pe care ele se produc. A trecut timpul cînd papa poruncea lui Galileo a nu crede în mișcarea pămîntului. Nu mai sînt acele zile cînd se ardeau scrierile și persoana unui Vanini ca «frivole». Eu nu sînt nici Galileo, nici Vanini; dar dd. Maiorescu-Mîrzescu-Teodori oare sînt ei papi? Nu le place foaia mea — s-o critice, iar nu să *nege* sau să *afirme* ex officio, ca oraclele vechimii; cu atît mai vărtos, că publicul nostru nici a văzut pînă acum, dacă d-lor, falnica Sorbonă, știu a scrie"[38]. Apărîndu-și pioneratul în publicistica literară, mîndru de colaborarea cît de restrînsă a lui C. Negruzzi și Vasile Alecsandri, la procesul de presă va aduce în apărarea „teoriei școlii realiste în literatură" mărturii de la *Cîntarea cîntărilor* prin toată literatura universală și română pînă la Alecsandri[39]. Procesul a constituit o înfrîngere morală a adversarilor, a lui Maiorescu în primul rînd. Trecînd peste destituirea din posturi, peste răutățile naive cu care îl împroșcau V. Alesandrescu și compania[40], Hasdeu va pregăti celor care l-au atacat un război neîntrerupt, susținut cu spirit partizan, prin ironii, hărțuieli, farse, argumentări vindicative, dizolvante.

Dacă în politică, începînd chiar cu „Aghiuță", unde ministrul Maiorescu era des luat drept țintă, și în domeniul literar ofnesiva împotriva Junimii era pornită de Hasdeu, în problemele de lingvistică și istorie Hasdeu era în defensivă, pentru că din partea convorbiriștilor, încercările de a-i submina prestigiul de om de știință au fost repetate. Polemica dintre Hasdeu și Maiorescu a avut în timp o pondere reală, nu este o legendă colportată de contemporanii amatori de intrigile culiselor. Hasdeu a fost poate unul dintre dușmanii cei mai temuți. În apărarea literaturii lor, cei de la „Convorbiri literare" au adus o poziție timidă. Titu Maiorescu a încercat un singur răspuns[41], P. P. Carp a lovit neloial, discreditînd piesa *Răzvan și Vidra* a lui Hasdeu[42]. Rarelor

[36] În „Lumina", 1863, tom. II, nr. 10, p. 70—71.
[37] În „Lumina", 1863, tom. III, nr. 15, p. 46.
[38] *Idem*, p. 47.
[39] *Apărarea redactorului*, în „Lumina", 1863, tom. III, nr. 17, p. 65—74.
[40] *O vorbă despre literatura destrînată ce se încerca a se introduce în societatea română*, Iași, 1863.
[41] G. Călinescu considera că „lupta cu Hasdeu nu-i ușoară, date fiind uriașele cunoștințe ale omului și talentul și Maiorescu a fugit în fața lui, afectînd a-l ignora" (*op. cit.*, p. 331).
[42] Petru P. Carp, *Răzvan-Vodă, dramă istorică în cinci acturi de D. B. P. Hasdeu*, în „Convorbiri literare", an. I (1867), nr. 18, p. 245—248.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

perioade de înțelegere aparentă, ca cea semnalată de Duiliu Zamfirescu și I. L. Caragiale în jurul anului 1880 [43], determinate și de unele concesii politice făcute de Hasdeu, le urmează noi animozități și motive de polemică. De altfel, analizînd sistematic controversa, se observă că Hasdeu adoptă o atitudine permanentă de negare a contribuției școlii de la „Convorbiri literare". Nu este o controversă în care să se opună sistematic argumente, idei constructive. La Hasdeu nu apare intactă dialectica spiritului critic, mentorul literar Maiorescu nu găsea în el un contraopinent cu rol asemănător, pentru că Hasdeu nu a avut discipoli în literatură și critică, cum avea în lingvistică și folcloristică. La ceilalți adversari ai Junimii existau poate rațiuni similare de împotrivire. Dar pe cînd un Aron Densusianu sau „Revista contimporană" se străduiau să-și justifice opiniile, Hasdeu își permitea luxul farselor, pe care le-a făcut ca nimeni altul. Deși exista o întreagă tabără de adversari, Hasdeu n-a intrat într-un anume grup, nici n-a avut colaboratori în aceste acțiuni. El era asemenea vulturului care scutură prada în înălțimi de dispreț nepermise altora, care, o dată victima lăsată la pămînt, n-aveau decît s-o disece după voie.

De multe ori poziția față de politica lui Maiorescu a întunecat privirea lui Hasdeu asupra rolului adversarului său în cultura română, asupra mobilelor acțiunii acestuia de cenzurare a subproducțiilor vremii. Hasdeu a sesizat doar punctele vulnerabile, cu bună dreptate uneori, exagerînd nemăsurat nu o dată. Atunci cînd reușea să iasă din ură, elogia pe Eminescu, recunoștea talentul lui Creangă și Caragiale, îl primea ca redactor la „Revista nouă" pe Vlahuță, după trecerea acestuia prin Junimea. Revenea însă asupra părerilor favorabile de cîte ori în lovitura globală a mișcării putea folosi ca pretext și arma chiar numele lui Eminescu. Inconsecvența aceasta se explica paradoxal printr-o consecvență, aceea determinată de convingerea că mișcarea junimistă nu reprezenta o orientare firească, organică, în evoluția literaturii naționale.

Toată disputa, în care Hasdeu și-a concentrat verva sa caustică, tumultul omului căruia plăcerea de a crea dificultăți, de a-și irita adversarul și a-l nimici sub privirile tuturor nu-i era străină, a fost precedată de o scurtă etapă la acalmie, cînd în „Traian" și „Columna lui

[43] „Într-adevăr, pe acele vremuri «convorbelnicii» de la București erau grozav de împestrițați. Se întîlneau la un loc d-nii Ureche, Hâjdeu, Pecus, Macedonski, D. Ștefănescu, Vlahuță, Baican [...], toți acești domni, persoane foarte onorabile, și, unii, oameni cu dar, dar făcuți din fire să nu se înțeleagă niciodată cu «Convorbirile» (Duiliu Zamfirescu către Iacob Negruzzi, în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. I, București, 1931, p. 72); Caragiale într-o scrisoare din 1885 către P. Th. Missir relatează condițiile unui concurs pentru premierea piesei sale *Bărbierul (D'ale carnavalului)*: „Dintre membrii Academiei s-au chemat, în comisia examinatoare, Maiorescu, Hasdeu și Alecsandri. Titu care este entuziasmat de «Bărbierul» și care contează sigur pe Hasdeu (căci acum Hasdeu merge cu noi de cînd cu plecarea lui Chițu și exoflisirea-i din cameră) mi-a promis că el și Hasdeu fiind pentru piesa mea, cconul Vasilică va trebui să se întoarcă pe calea cea bună" (I. L. Caragiale, *Opere*, vol. VII, București, 1942, p. 533).

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

Traian" analiza cu bună credință și imparțialitate revista „Convorbiri literare". Hasdeu este poate publicistul cu cea mai adecvată idee despre profilul și substanța unei reviste. El a introdus în revistele sale o rubrică permanentă de bibliografe, pe care, cel puțin în „Columna lui Traian", o va alcătui aproape singur, cu rigoare, pentru toate domeniile, de la anatomie la literatură. Iată cum era concepută această rubrică în 1869: „Deschizînd în columnele lui «Traian» o rubrică pentru bibliografie, pe care au negles-o sau mai bine zicînd au necunoscut-o pînă întru atîta toate foile noastre periodice, încît nu se sfiau a acorda acest titlu unor seci anunțuri sau la niște pretențioase reclame — am avut în vedere a încuraja meritul real și a reduce nulitatea sau prezumțiunea la adevărata-i expresiune, ținîndu-ne totdeauna în cercul celei mai stricte neparțialități" [44]. Într-adevăr, aprecia în „Convorbirile literare" colaborările lui Alecsandri, studiile lui Șt. Vîrgolici, găsea un cuvînt de laudă și pentru Iacob Negruzzi și N. Schelitti, dar nu ierta „galimatiile" lui V. Pogor, se revolta la citirea „aberațiunilor necalificabile" ale lui Samson Bodnărescu, pronunțînd sentința: „Un ziar, a cărui misiune este răspîndirea bunului gust literar nu-și maculează astfel coloanele" [45]. Recenzînd „Albina Pindului" a lui H. Grandea, o compară cu „Convorbirile literare"; părțile slabe, spune Hasdeu, „ar fi un păcat a nu le scuza unei publicațiuni modeste, lipsite de hiperbolicele pretențiuni și de apucăturile ultra-magistrale ale organului literar de la Iași". Acuzația devine apoi frontală: „«Albina Pindului» nu-și bate joc de venerabila memorie a lui Bărnuțu, nu neagă existența vechii noastre literaturi naționale, nu păcălește pasiunea poporului de a invoca la tot pasul numele lui Ștefan și Mihai, nu ia peste picior limba fraților noștri de peste Carpați; nu! dar tocmai de aceea, fiind cu mult mai românească decît «Convorbirile» cele prea — cosmopolite, ea nu numai că merge mai bine la inimă, dar chiar se rătăcește mai puțin, fiindcă simte ce vorbește, iar nu repetă într-un mod quasi-mecanic ecourile străinătății" [46]. În curînd, pe Hasdeu nu-l mai mulțumește nimic în „Convorbirile literare" și Prodánscu, Samson Bodnărescu, Iacob Negruzzi îi cad drept victime sigure. Nu i se poate contesta lui Hasdeu acuitatea critică, pentru că numele ironizate țineau în majoritatea lor de periferia literaturii. Scandalul se va declanșa abia cînd în *Direcția nouă în poezia și proza română* aceste nume vor fi înregimentate programatic, în timp ce poezia lui Hasdeu se bucura în studiul lui Maiorescu de vecinătatea poeziei lui G. Tăutu și Aricescu. De acum înainte Hasdeu nu-și va mai cruța nicăieri adversarii. În fiecare intervenție, indiferent de natura ei, din spatele unei expuneri calme, se vor isca furtuni învălmășite, un vîrtej de acuzații, ironii mocnite, sarcasme nimicitoare.

[44] În „Traian", an. I (1869), nr. 80, p. 324.
[45] În „Traian", an. I (1869), nr. 3, p. 12; nr. 11, p. 54; nr. 19, p. 76; nr. 34, p. 136.
[46] În „Traian", an. I (1869), nr. 26, p. 104.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

Hasdeu n-a simulat niciodată o atitudine, temperamentul vijelios, energia sa nereținută îi dictau exprimarea directă, cu nerv și scînteieri. Credința nezdruncinată în ceea ce afirma, absența îndoielii că adevărurile sale sînt deseori subiective, deformate sînt uimitoare.

Prima farsă a lui Hasdeu, poezia *Eu și ea*, „traducere" după un inexistent poet german Gablitz, publicată în „Convorbiri literare" la 15 iulie 1871, este popularizată, retipărită în „Familia", „Trompeta Carpaților" și „Telegraful". Cei de la „Convorbiri" au fost surprinși, fără posibilitatea reală de a ieși fără pată în fața contemporanilor și a posterității, chiar dacă Hasdeu a exagerat proporțiile victoriei. Xenopol scrisese înspăimîntat despre Hasdeu încă din 1870: „omul acela e un geniu rău pentru orice impuls sau idee frumoasă" [47], iar „Convorbirile", mai atente, vor cere traducătorilor textele paralele, din spaima de a nu fi din nou supuse ridicolului [48]. Prin a doua farsă, mult mai semnificativă, „Convorbirile literare" au suferit o nouă lovitură, de data aceasta fără să mai poată invoca cît de cît o scuză. Hasdeu, care amintea repetat „stupefacția" sa față de „apoteoza d-lor Eminescu-Bodnărescu-Pann-Carp-Tasu-Negruzzi și a celorlalți reprezentanți nu mai puțin iluștri ai așa numitei «noua direcție», o apoteoză menită a rămîne în adevăr nemuritoare, ca unul din cele mai strălucite specimene de excentricitate" [49], trimisese revistei poezia *La noi e putred mărul*, în acrostih cu numele oficiosului junimist, semnată ironic cu pseudonimul P. A. Calescu. Poezia însuma în modul cel mai plastic acuzațiile trecute și viitoare aduse de Hasdeu Junimii. Indignarea lui Slavici, scriind lui Iacob Negruzzi: „Mă iartă, dar nu înțeleg ușurința Junimii. Poezia asta este într-adevăr superlativul gogomăniei. Ei bine! Nu e nime în Junimea care să cunoască «Deșteaptă-te române»!!" [50] rămîne fără ecou, „Convorbirile" știu că Hasdeu dispune de argumente imprevizibile și că o ripostă nu putea risipi prima impresie de dominare categorică a celui care a atacat.

Anii care au urmat, pînă în preajma ultimului deceniu al secolului, au marcat o concentrare a lui Hasdeu, acum exclusivă, în terenul științei. Sînt anii muncii la volumele *Cuvente den bătrîni* și la tomul I și II din *Etymologicum Magnum Romaniae*. Abia prin editarea „Revistei noi", la sfîrșitul anului 1887, Hasdeu reia sporadic și, se va vedea, depășit de evoluția conștiinței critice, contactul cu literatura. Publicațiile lui, de la „Foița de istorie și literatură" pînă la „Columna lui Traian", sînt foarte puțin semnificative sub raportul literaturii apărute în ele, excepțind numele lui Hasdeu. Spațiul cel mai întins îl ocupă istoria, lingvistica, politica. „Revista nouă" va fi una dintre cele mai reprezentative periodice literare ale vremii, dar Hasdeu nu va fi acum,

[47] În I. E. Torouțiu, ***Studii și documente literare***, vol. II, București, 1932, p. 68.
[48] În „Convorbiri literare", an. VI (1872), nr. 9, p. 363.
[49] În „Columna lui Traian", an. VI (1875), nr. 1, p. 57.
[50] În I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. II, București, 1932, p. 275.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

în aceeași măsură ca în revistele anterioare, sufletul ei, redactorul care ține pe umeri întreaga revistă. În program apare în mod paradoxal ca un om echilibrat, ba chiar negîndu-și excesele tinereții. În termeni destul de vagi se afirmă, după preceptul clasic, invocat des în programele publicațiilor de la mijlocul secolului, că revista „va îmbrățișa tot ce merge la inima și la mintea poporului, tot ce se poate spune astfel încît lumea să înțeleagă și să guste, tot ce învață plăcînd și place învățînd" [51]. Dar, „Revista nouă" va fi realmente deasupra nivelului mediu al publicațiilor de atunci și însemnătatea ei — afirmă Călinescu — „fu apreciabilă mai ales că după moartea lui Eminescu Convorbirile vor cădea în declin" [52]. Redactorii erau în majoritatea lor tineri, la sfîrșitul primului an de apariție printre ei figurează B. Șt. Delavrancea, Al. Vlahuță, G. Ionnescu-Gion, I. Bianu. Vlahuță publică în primii doi ani aici, retrăgîndu-se apoi. În rest, poezia este reprezentată de B. P. Hasdeu, Iulia Hasdeu, dar și de Gheorghe din Moldova, I. Nenițescu, Rădulescu-Niger, Haralamb Lecca ș. a., fapt ce l-a determinat pe Călinescu să-l califice pe Hasdeu drept „om fără nici un gust literar" [53]. Delavrancea va avea o prezență stabilă, apreciată de Hasdeu. De data aceasta revista are un profil predominant literar, așa încît nu lipsesc nici lucrările de critică literară și mai ales cele de istorie literară. Ținuta sobră a revistei, locul de cinste acordat personalităților culturale și literare ale secolului al XIX-lea vin nu numai din inițiativa redactorilor tineri, mai activi, ci datorează desigur și concepției critice a lui Hasdeu.

Perioada ilustrează însă o inconsecvență care va lipsi doar în referirile la opere sedimentate, la Alecsandri sau Eliade. În literatura contemporană, Hasdeu percepea ierarhia valorilor cu oscilări ale simțului critic, ca și Iorga mai tîrziu. Poziția sa se manifestă dincolo de paginile „Revistei noi", în dezbaterile Academiei, în prefața volumului *Prima* al lui Haralamb Lecca și în alte cîteva articole situate la mare interval de timp. Hasdeu, vechiul dușman al Junimii, nedrept de atîtea ori cu Eminescu, va reuși totuși să-i înțeleagă rolul în literatura română și elogiul adus în necrologul din „Revista nouă" rămîne o pagină antologică. Generos acum în împărțirea laudelor, elogiază cu destulă ușurință poezia lui Gheorghe din Moldova și pe cea a lui Haralamb Lecca, poet care i se pare a „arvuni una din paginile cele mai de onoare în istoria poeziei române" [54].

Acestor deficite de apreciere li se adaugă alte cîteva fapte care surpă autoritatea lui Hasdeu, demonstrînd absența intuiției critice. Atacul împotriva Junimii era cumva perimat la această dată. Maiorescu și școala sa reprezentaseră o pîrghie importantă în direcționarea literaturii române spre valorile autentice, perioada își sedimentase distinct

[51] În „Revista nouă", an. I (1887), nr. 1, p. 2.
[52] G. Călinescu, *op. cit.*, p. 501.
[53] *Idem*, p. 525.
[54] Prefață la Haralamb C. Lecca, *Prima*, București, 1896, p. 3.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

contribuția și excesele. Cu prilejul apariției în 1892 a unei istorii a literaturii române semnată de W. Rudow și girată, cel puțin oficial, de Iacob Negruzzi în primul rînd, Hasdeu va repeta în termeni asemănători, fără discernămînt, atacul împotriva „noii direcții", atac bine susținut în urmă cu douăzeci de ani, total nejustificat acum [55]. Slavici sesizează subiectivitatea, greșelile regretabile ale lui Hasdeu și arată că, deși cartea lui Rudow conține „cîteva laude, poate exagerate, la adresa fruntașilor din Junimea", nu din spirit de obiectivitate a reacționat Hasdeu, ci din spirit partizan, această istorie a literaturii fiind pentru el „știutul ciomag pentru carul cu oale". Slavici regretă gestul lipsit de pietate al lui Hasdeu în fața memoriei lui Eminescu [56].

Cu toate că Hasdeu a intuit primejdia pesimismului în poezia română a sfîrșitului de veac, ca și Gherea de altfel, de la constatarea unei trăsături a poeziei epigonice de după Eminescu pînă la nerecunoașterea totală a originalității lui Eminescu, sub o motivare valabilă doar pentru epigonii săi, conștiința critică a lui Hasdeu înregistrează o involuție pe care istoria literară a sancționat-o cu mai puțină asprime decît pe cea a lui Macedonski : „Afară de forma externă a producerilor lui, adesea prea silită, aproape nimic nu este original sau măcar specific românesc. Mai toată opera lui este un răsad al ideilor pesimiste — shopenhaueriste, care au făcut modă cîtva timp în universitățile germane ; e marfa ieftină a studențimii germane de pe la mijlocul secolului, în urma confuziunilor politice, redată sub etichetă locală și, firește, cu multă dibăcie, tinerimii române — budhismul antic, fiert încă o dată în cratița nemțească și de acolo făcut ciorbă a treia oară într-o oală românească, drept hrană proaspătă pentru întărirea noilor generațiuni. [...] Eminescu a avut talent, dar e departe de a se putea numi un mare poet național" [57].

Este de la sine înțeles că Hasdeu alimenta o preconcepție despre valoarea oricărui colaborator al Junimii și nici acum, nici mai tîrziu, convingerea nu i se va schimba. O cît de mică acceptare a meritelor lui Maiorescu este exclusă. Hasdeu stăruie îndărătnic în afirmația că cel „ce s-a pretins cap al școlii, el însuși, n-a produs nimic original, n-a produs nimic care să poată rămînea altfel decît doar ca document de naivă și umflată pretențiune" [58]. Ideea va fi proclamată în Academie [59], deformată prin naționalism în ziarul „Apărarea națională" [60].

---

[55] *«Eine trilogie». O istorie germană a literaturii române. Critică de Lazăr Șăineanu, G. I. Ionnescu-Gion și B. P. Hasdeu*, București, 1892.

[56] Ioan Slavici, *Pro amico. Un răspuns d-lui Hasdeu*, în „Tribuna", 1892, nr. 268—269.

[57] I. L. Caragiale, *O vizită la castelul Iuliei Hasdeu*, în *Opere*, vol. III, București, 1932, p. 173.

[58] *Idem*, p. 175.

[59] În „Analele Academiei Române", seria II, tom. XXIV (1901—1902), București, 1902, p. 83.

[60] *Școala Carp-Maiorescu-Caragiale-Tocilescu-P. Missir*, în „Apărarea națională", an. I (1902), nr. 88.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

Hasdeu va dovedi în alte cîteva situații incomprehensiunea, incapacitatea percepției adecvate a stadiului de dezvoltare a literaturii române. În 1891, sînt prezentate Academiei, printre alte volume, *Studiile critice* ale lui Gherea și volumele *Teatru* și *Năpasta* ale lui I. L. Caragiale. Raportul pentru premiere este prezentat de Hasdeu și reușește să impună ședinței respingerea ambelor propuneri [61]. Argumentele lui Hasdeu le aflăm din discuțiile aprinse care au urmat. Apărarea este susținută de Iacob Negruzzi, care consideră pe ambii candidați „scriitori de mare talent", arătînd că ar fi o dezonoare pentru Academie respingerea lor de la premiere. Semnificativ este faptul că Hasdeu află în D. Sturdza un aliat hotărît să-l nimicească pe Caragiale prin declararea imoralității operei dramaturgului și prin strecurarea acuzației de „inamic al neamului". În atitudnea lui Hasdeu se pierduse cu totul spiritul independent din 1863, apărătorul în procesul de imoralitate intentat pentru nuvela *Duduca Mamuca*. Chiar dacă va reveni parțial, recunoscînd talentul lui Caragiale [62] și blamînd pe Caion pentru învinuirea de plagiat adusă marelui dramaturg [63], nedreptatea nu va fi reparată. Hasdeu nu-și va schimba poziția față de critica lui Gherea și *Zacherlinele* încadrate în „Revista nouă" din 1893 sînt mărturii edificatoare ale dezorientării lui în mijlocul noilor tendințe ale literaturii. Sub condeiul cu ascuțișul deformat sînt denigrați Gherea, Vlahuță, Caragiale, Anton Bacalbașa, uneori fără cea mai mică urmă de respect pentru opera celor încriminați, pentru persoana lor. Pe bună dreptate, Vlahuță, fostul colaborator al „Revistei noi", va replica în articolul *Gherofobia d-lui Hasdeu*, solicitînd o înțelegere superioară a criticii: „O fi avînd greșeli, or fi multe neajunsuri și-n scrierile lui Gherea, și ce prețioase servicii nu i-ar aduce și lui și nouă domnul Hasdeu dacă în loc de atîtea zeflemele și «răutăți» ar căuta să ne lumineze, să ne arate, ca un om superior, ce e fals și ce e adevărat din ce spune Gherea! [64]". Se repetau astfel, rolurile fiind acum schimbate, cuvintele pe care Hasdeu le adresa celor care-i defăimau în tinerețe revista „Lumina".

Tot în Academie, va prezenta în 1897 un simulacru de raport care respingea cu duritate premierea traducerii făcute de George Coșbuc la *Eneida* lui Virgiliu [65]. Reacția declanșată este favorabilă lui Coșbuc, bătrînul Hasdeu fiind obligat să rămînă izolat în veninul său.

Pe drept cuvînt se poate spune că Hasdeu începuse să nu mai fie contemporan cu scriitorii în mijlocul cărora trăia. Cuvintelor calde prin care omagia pe Alecsandri ca pe cel mai mare poet român și pe Eliade, în care se recunoștea probabil cu forța încrederii în misunea

[61] În „Analele Academiei Române", seria II, tom. XIII (1890—1891), București, 1892, p. 137—140.

[62] *Zacherlina nr. 2*, în „Revista nouă", an. VI (1893), nr. 7, p. 278.

[63] *Școala Carp-Maiorescu...*, loc. cit.

[64] În „Viața", an. I (1894), nr. 8, p. 1—2.

[65] În „Analele Academiei Române", seria II, tom. XIX (1896—1897), București, 1898, p. 321.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)

pe care o avusese de îndeplinit în cultura română, ca pe un mare deschizător de drumuri, nu li s-au alăturat cuvinte asemănătoare, constante ca primele, despre scriitorii mari ai ultimului sfert de veac. Conștiința critică a lui Hasdeu, atît de sensibilă și capabilă să interpreteze fenomenul literar în toată complexitatea lui, afirmată în primele articole și chiar cîțiva ani după apariția „Convorbirilor literare", se dovedește acum decalată.

De aceea, dacă pentru prima perioadă Hasdeu este destul de apropiat de formula criticului literar, cu toată metoda și concepția sa eclectică, mai apoi el va reprezenta nu atît tipul de critic literar, cît o atitudine critică față de Junimea, față de cîteva aspecte ale literaturii contemporane, atitudine manifestată prin forme deosebit de variate, marcate deopotrivă de puternica sa personalitate, dar și de tumultuosul său personalism, de consecvență și inconsecvență, într-un mănunchi de permanente contradicții.

LES PRÉOCCUPATIONS DE CRITIQUE LITTÉRAIRE DE B. P. HASDEU

RÉSUMÉ

Dans le paysage culturel et scientifique roumain de la seconde moitié du XIX-e siècle, B. P. Hasdeu est une figure unique, une personnalité puissante dont les préoccupations dépassent en extension et en profondeur les limites habituelles de son époque.

L'érudition et l'intelligence étaient accompagnées chez lui d'un grand tempérament polémique.

De ce large espace occupé par l'activité et la présence de Hasdeu, la présente étude a détaché sa préoccupation pour l'étude critique de la littérature, une partie relativement réduite dans l'ensemble de son oeuvre, mais à même de compléter son portrait.

Sans pratiquer la critique littéraire dans le sens moderne du mot, Hasdeu a publié, dans sa première période, quelques articles qui relèvent les croyances littéraires de la génération de 1848, mais surtout une acuité et une précision analytique que ses devanciers n'avaient pas. Son attitude à l'égard de Junimea montre la compréhension des points vulnérables du mouvement, et révèle aussi les exagérations de Hasdeu, son refus permanent d'accepter le rôle réel de Titu Maiorescu ou la contribution des écrivains de „Convorbiri literare".

Dans sa dernière période, préoccupé par la science et ensuite retiré à Cîmpina, Hasdeu va maintenir d'une manière sporadique le contact avec la littérature de son époque et c'est pour cela qu'il va paraître désormais étranger à la vie de son temps.

BDD-A1566 © 1967 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:33 UTC)